

مقایسه سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران و اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری دانشگاه‌های شهر تهران^۱

ابوالفضل مرشدی، حامد شبیری

(تاریخ دریافت ۸۷/۱۰/۱۱، تاریخ پذیرش ۸۸/۷/۱۵)

چکیده: طرح نظریه سرمایه اجتماعی تأملی مجدد در نقش و تأثیر اجتماع و تشکلهای جامعه محور در تحقق توسعه به ویژه توسعه پایدار و همه جانبه است. در این چارچوب، مقاله حاضر تلاش دارد تا نقش کانون‌های فرهنگی و هنری دانشگاه‌های شهر تهران در تقویت سرمایه اجتماعی دانشجویان و تأثیر آن در گسترش هنجارهای مدنی و کاهش رفتارهای انحرافی در بین دانشجویان را مورد سنجش قرار دهد. برای سنجش مفهوم سرمایه اجتماعی از چارچوب نظری پاتنام استفاده شده است. در این چارچوب شبکه روابط، اعتماد و همیاری مؤلفه‌های اصلی سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند. روش تحقیق در این پژوهش روش پیمایش است که با استفاده از تکنیک پرسشنامه به اجرا درآمده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد در حالی که سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران (به عنوان گروه کنترل) و فعالین کانون‌های فرهنگی و هنری دانشگاه‌های از حد متوسط تجاوز نمی‌کند اما سرمایه اجتماعی اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری بیشتر از سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران است. نتایج همچنین بیانگر تأثیر مستقیم سرمایه اجتماعی بر تقویت رفتارهای مدنی و کاهش رفتارهای انحرافی است.

مفاهیم کلیدی: سرمایه اجتماعی، کانون‌های فرهنگی و هنری، دانشجویان دانشگاه تهران، شبکه روابط، اعتماد، همیاری، رفتارهای مدنی و رفتارهای انحرافی

۱. این مقاله حاصل طرحی است با همین عنوان که با حمایت پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم در سال ۱۳۸۶ انجام شده است.

مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره نهم، شماره ۳ و ۴، پاییز و زمستان ۱۳۸۷، ص. ۱۹۴-۲۲۵

مقدمه

مسئله پژوهش حاضر معضل کلان کنش جمعی و فقدان سرمایه اجتماعی در سطوح مختلف جامعه ایران است. مطالعات انجام شده در یک دهه اخیر در ایران (عظیمی ۷۸، پیران ۷۷، عبداللهی ۷۷، سریع‌القلم ۸۰) چالش‌های اساسی در ساختار روابط اجتماعی و کنش جمعی را در جامعه ایران بازنمایی می‌کنند که در آن ضعف کنش جمعی با رواج گسترده فردگرایی در اشکال منفی آن همراه شده است. رفتارهایی نظیر عهدشکنی، بی‌اعتمادی، کلاهبرداری، بهره‌کشی، قانون‌گریزی، نظم‌گریزی، و خشونت در جامعه ما تجلیات اولیه فردگرایی خودخواهانه و سست شدن پیوندهای اجتماعی است. همچنین اولویت ارزش‌های خاص گرایانه به ارزش‌های عام‌گرا، خانواده‌گرایی، خویشاوندگرایی، نظام اجتماعی مبتنی بر فرهنگ طایفه‌ای و قبیله‌ای از جمله عوامل تاریخی در فرهنگ اجتماعی جامعه ایران است که ضعف کنش‌های جمعی را در قلمرو زندگی اجتماعی جامعه ما ایجاد کرده است. سرمایه اجتماعی به معنای پیوند دادن افراد به شبکه‌ها و گروه‌های اجتماعی برای انجام کنش‌های جمعی، راه حلی برای گریز از رفتارهای فردگرایانه، منفرد و خاص‌گرایانه است. در این رابطه نقش انجمن‌ها و تشکلهای جامعه مدنی در تقویت سرمایه اجتماعی توسط مطالعات گسترده‌ای مورد تأیید قرار گرفته است. اعضای این انجمن‌ها نه تنها زمینه‌های همکاری و مشارکت اجتماعی را ایجاد می‌کنند، بلکه از تأثیرات حذفی سایر تشکلهای جامعه مدنی که ضدمسرمایه اجتماعی عام‌گرایانه است، میرا هستند. انجمن‌های جامعه مدنی این توانایی را دارند که با گروه‌های دیگر «غریبه‌ها» در جامعه ارتباط برقرار کنند. آن‌ها به پرورش و تربیت شهروندانی منجر می‌شوند که سه‌گرایش اخلاق شهروندی در اندیشه تی. اچ. مارشال یعنی «تحمل»، «اعتماد» و «همبستگی» را خواهند داشت.

در مقاله حاضر به بررسی نقش کانون‌های فرهنگی و هنری به مثابه انجمن‌های مدنی دانشگاهی در بازتولید و تقویت سرمایه اجتماعی دانشجویان و توانایی این تشکلهای در غلبه بر فقدان یا ضعف کنش جمعی در دانشگاه‌ها - به‌عنوان بخشی از جامعه ایران - پرداخته شده است. این کانون‌ها به‌وجود آمده‌اند تا دانشجویان بتوانند از طریق فعالیت در آن‌ها رفتارهای مدنی از جمله فعالیت و مشارکت جمعی، تحمل نظر مخالف و مدارا، قانون‌مداری، و احترام به نظر جمع را بیاموزند و کار گروهی و تصمیم‌گیری جمعی را تجربه و تمرین کنند. بنابراین می‌توان انتظار داشت که تشکلهای دانشجویی و از جمله کانون‌های فرهنگی هنری عمده‌ترین منابع تولید و تقویت سرمایه اجتماعی دانشجویان

باشند. در این چارچوب، مقاله حاضر به دنبال پاسخگویی به این سوالات است که آیا کانون‌های فرهنگی و هنری توانسته‌اند به تقویت سرمایه اجتماعی منجر شوند؟ آیا می‌توان کارکرد کانون‌های فرهنگی و هنری را با کارکرد تشکلهای مدنی در تقویت رفتارهای مدنی مقایسه کرد؟ چه تفاوتی را می‌توان بین برخورداری اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری از سرمایه اجتماعی با عامه دانشجویان (به عنوان گروه کنترل) مشاهده کرد؟

چارچوب نظری

مفهوم سرمایه اجتماعی مفهوم مرکزی این پژوهش محسوب می‌شود. بنابراین در وهله اول لازم است به مرور همراه با نقد دیدگاه اندیشمندانی بپردازیم که در مفهوم‌سازی و برساختن این مفهوم نقش اساسی داشته‌اند. مفهوم‌پردازی سرمایه اجتماعی عمدتاً مرهون مطالعات بوردیو، کلمن، فوکویاما، نان لین و پاتنام است. در ذیل به صورت مختصر به مرور آرای آن‌ها در این زمینه می‌پردازیم.

بوردیو از اولین کسانی است که تحلیلی منظم از سرمایه اجتماعی به دست داده است. بوردیو سرمایه اجتماعی را انباشت منابع بالفعل و بالقوه‌ای می‌داند که حاصل وجود شبکه‌ای نسبتاً پایدار از روابط کم و بیش نهادینه شده در بین افرادی است که با عضویت در یک گروه ایجاد می‌شود (همان ۵۱). وی معتقد است اگرچه سرمایه اجتماعی قابل تقلیل به سرمایه اقتصادی و فرهنگی افراد نیست، با این حال هرگز نمی‌تواند به طور کامل از آن‌ها مستقل شود (همان، ۵۱). منفعت‌های حاصل از عضویت در یک گروه، نوعی از همبستگی را به وجود می‌آورد که حصول منفعت‌ها را ممکن می‌کند (بوردیو، ۱۳۸۱: ۱۴۹). کاربرد سرمایه اجتماعی نزد بوردیو بر این درک استوار است که افراد چگونه با سرمایه‌گذاری بر روابط گروهی، وضعیت اقتصادی خود را در یک فضای اجتماعی سلسله‌مراتبی (جامعه سرمایه‌داری) بهبود می‌بخشند. سرمایه اجتماعی از نظر بوردیو، ابزاری است که وضعیت گروه و در نتیجه فرد را بازتولید می‌کند. از این جهت می‌توان رویکرد او را ابزاری و نهایتاً فردگرایانه نامید. بوردیو بر قابلیت تبدیل انواع مختلف سرمایه تأکید دارد ولی سرمایه اقتصادی را ریشه انواع دیگر سرمایه می‌داند. بنابراین به کمک سرمایه اجتماعی، کنشگران قادرند مستقیماً به منابع اقتصادی دست یابند، از سوی دیگر، به دست آوردن سرمایه اجتماعی مستلزم سرمایه‌گذاری سنجیده هم در منابع اقتصادی و هم منابع فرهنگی است.

لین از دیگر نظریه‌پردازان مفهوم سرمایه اجتماعی است. وی مفهوم سرمایه اجتماعی را

به مثابه منابع نهفته در ساختار اجتماعی تعریف می‌کند که با کنش‌های هدفمند قابل دسترس برای افراد است (لین، ۱۹۹۹: ۷). لین منابع نهفته و موقعیت‌های شبکه‌ای را دو عنصر مفهومی سرمایه اجتماعی قلمداد می‌کند. وی سرمایه اقتصادی و سرمایه انسانی را شکل‌های شخصی سرمایه می‌نامد، حال آن‌که برای سرمایه اجتماعی عنوان «دارایی ارتباطی» را به کار می‌برد. سرمایه‌گذاری در این شکل سرمایه نه بر روی فرد بلکه بر روی روابط صورت می‌گیرد (لین، ۲۰۰۱: ۲۰). مباحث لین صرفاً بر منافع فردی سرمایه اجتماعی متمرکز است و سرمایه اجتماعی را در درجه اول امری فردی می‌داند که افراد با انگیزه کسب سود برای خود اقدام به سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی می‌کنند. اگرچه ممکن است به‌زعم لین مانند سرمایه انسانی، سرجمع این دارایی‌های ارتباطی به نفع جامعه نیز تمام شود.

سرمایه اجتماعی در مباحث کلمن به گونه‌ای متفاوت از نظرات بوردیو و لین دنبال می‌شود. به اعتقاد او سرمایه اجتماعی بخشی از ساختار اجتماعی است که به کنشگر اجازه می‌دهد تا با استفاده از آن به منافع خود دست یابد. کلمن سازمان اجتماعی را پدید آورنده سرمایه اجتماعی در نظر می‌گیرد و به جای تعریف سرمایه اجتماعی برحسب ماهیت و محتوی آن به کارکرد آن توجه دارد. از نظر او، سرمایه اجتماعی شیء واحد نیست بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: نخست این‌که همه آن‌ها شامل جنبه‌ای از یک ساخت هستند، و دوم این‌که، کنش‌های افرادی را که در درون ساختار هستند، اعم از اشخاص حقیقی یا عاملان حقوقی، تسهیل می‌کنند (کلمن، ۱۹۸۸: ۹۸). در تعاریف فوق، تأکید کلمن بر منافع فردی سرمایه اجتماعی متأثر از نظریه انتخاب عقلانی است. از طرف دیگر، او سرمایه اجتماعی را جنبه‌ای از ساخت اجتماعی معرفی می‌کند که شامل مؤلفه‌های اعتماد، تعهدات و انتظارات متقابل، کانال‌های اطلاع‌رسانی، و هنجارها و ضمانت‌های اجرایی مؤثر است که انواع خاصی از رفتار را تشویق کرده یا مانع می‌شود (کلمن، ۱۳۸۴: ۵۱-۵۰). سرمایه اجتماعی در نظریه کلمن هم در سطح فردی و هم در سطح جمعی طرح می‌شود. از یک طرف وی سرمایه اجتماعی را همانند سرمایه انسانی نوعی سرمایه‌گذاری بر کنشگران معین می‌داند که احتمال موفقیت در کنش‌های هدفمند را افزایش می‌دهد. از طرف دیگر، وی معتقد است همان‌گونه که سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی فعالیت تولیدی را تسهیل می‌کنند، سرمایه اجتماعی در یک گروه هم هزینه همکاری و تعامل را کمتر می‌کند و عملکرد و دستیابی به اهداف را آسان‌تر می‌کند (کلمن، ۱۳۷۷: ۹۰-۴۸۲). نظریه کلمن از این جهت که منابع سرمایه اجتماعی را با خود سرمایه اجتماعی و یا پیامدهای سرمایه اجتماعی یکسان می‌انگارد و همه

را سرمایه اجتماعی می‌نامد، مورد نقد قرار گرفته است (پورتس، ۱۹۹۸: ۵).
 از نظر پاتنام سرمایه اجتماعی به خصوصیتی از سازمان اجتماعی نظیر شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که همکاری و هماهنگی برای منافع متقابل را تسهیل می‌کند (پاتنام، ۱۹۹۹: ۶). پاتنام مفهوم سرمایه اجتماعی را فراتر از سطح فردی به کار می‌گیرد و به چگونگی کارکرد سرمایه اجتماعی در سطح منطقه‌ای و ملی و نوع تأثیرات سرمایه اجتماعی بر نهادهای دمکراتیک و در نهایت توسعه اقتصادی علاقه‌مند است. اگرچه وی از منافع خصوصی سرمایه اجتماعی هم غافل نبوده، اما به صراحت بیان می‌دارد که تمرکز و علاقه‌مندی خاص او منافع خارجی و بهره‌های عمومی سرمایه اجتماعی است (پاتنام، ۲۰۰۰: ۲۳ و پاتنام و گاس، ۲۰۰۲: ۷).

پاتنام سرمایه اجتماعی را با سه مؤلفه شبکه روابط، همیاری و اعتماد تعریف می‌کند. «روابط اجتماعی» و تعاملات افراد با یکدیگر بنیادی‌ترین جزء سرمایه اجتماعی و در واقع ایده مرکزی نظریه‌های سرمایه اجتماعی است (پاتنام و گاس، ۲۰۰۲: ۶). پاتنام شبکه‌ها را خاستگاه دو مؤلفه دیگر سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد و هنجارهای همیاری می‌داند. «ساخت شبکه» - افقی یا عمودی بودن - و «فشرده‌گی شبکه» - افزایش انجمن‌ها و امکان عضویت‌های متداخل - دو معیار مهم در بررسی نقش شبکه‌ها است (پاتنام، ۱۳۸۴: ۲۹۶). «هنجارهای همیاری» مؤلفه دوم سرمایه اجتماعی است. پاتنام همیاری تعمیم‌یافته را ملاک سرمایه اجتماعی و مولدترین جزء آن می‌داند (پاتنام، ۲۰۰۰: ۱۳۴). وی دو نوع هنجار همیاری را از هم تفکیک می‌کند. هنجار همیاری متوازن و هنجار همیاری تعمیم‌یافته. در همیاری متوازن مبادله همزمان چیزهایی با ارزش برابر صورت می‌گیرد. ولی در همیاری تعمیم‌یافته رابطه تبادلی مداومی در جریان است که در همه حال یک طرفه و غیرمتوازن است، اما انتظارات متقابلی ایجاد می‌کند مبنی بر این‌که سودی که اکنون اعطا شده، باید در آینده بازپرداخت شود. «اعتماد» از دیگر مؤلفه‌های مفهوم سرمایه اجتماعی نزد پاتنام است. این مفهوم حاصل پیش‌بینی‌پذیری رفتار دیگران است که در یک جامعه کوچک از طریق آشنایی نزدیک با دیگران حاصل می‌شود، اما در جوامع بزرگ‌تر و پیچیده‌تر یک نوع اعتماد غیرشخصی‌تر یا شکل مستقیمی از اعتماد ضرورت می‌یابد (پاتنام، ۱۳۸۴: ۲۹۲). پاتنام در بحث از اعتماد با توجه به شعاع اعتماد به دو نوع اعتماد شخصی (عمقی) و اعتماد اجتماعی (گسترده) یا اعتماد تعمیم‌یافته^۱

1. Generalized Trust

اشاره می‌کند. به نظر پاتنام اعتماد تعمیم یافته برای جامعه سودمندتر است. وی نوع سوم اعتماد را اعتماد به حکومت و نهادهای اجتماعی می‌داند که به اعتماد نهادی مشهور است (همان، ۱۳۷).

مطالعات پیشین در ایران

بررسی مطالعات انجام گرفته در ایران در زمینه سرمایه اجتماعی بیانگر پراکندگی مفهومی و نظری این مطالعات است به طوری که به جرئت می‌توان گفت تاکنون انباشت کمی در این زمینه صورت گرفته و هر یک از مطالعات تقریباً بدون توجه کافی به مطالعات پیشین در این زمینه راه جداگانه‌ای پیموده‌اند و چارچوب‌های نظری و مفهومی مختلفی را برای خود برگزیده‌اند و مفاهیم را به گونه‌ای متفاوت عملیاتی کرده‌اند. البته برخی از پژوهش‌های صورت گرفته در این حوزه توانسته‌اند با استناد به یک چارچوب نظری نسبتاً منسجم، معرف‌های دقیق‌تری را برای سنجش سرمایه اجتماعی در ایران ارائه کنند. مطالعات موسوی خامنه (۱۳۸۳) و ملاحسنی که به پیروی از استون (۲۰۰۱) مفهوم سرمایه اجتماعی را به عنوان یک مفهوم چندبعدی مرکب از شبکه‌های روابط، اعتماد و همیاری مورد سنجش قرار می‌دهند و یا پژوهش فیروزآبادی (۱۳۸۴) که براساس نظریات استون، پاکستون و پاتنام چهار مؤلفه آگاهی و توجه به امور عمومی، اعتماد، مشارکت رسمی و غیررسمی را به عنوان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در نظر گرفته است، از جمله این تحقیقات است. اما برخی از این پژوهش‌ها ابعاد سرمایه اجتماعی را چنان گسترده و باز در نظر گرفته‌اند که دلالت‌های مفهومی سرمایه اجتماعی ابعاد فراتر از تعاریف شناخته شده در نظریه‌های مختلف را دربر می‌گیرد (مبارکی ۱۳۸۳؛ خیرالله پور ۱۳۸۳؛ مرجایی ۱۳۸۳). در مقابل، پژوهش‌هایی قرار دارند که رویکردهایی تقلیل‌گرایانه و محدود به سرمایه اجتماعی داشته‌اند و معرف‌های سرمایه اجتماعی را، به عنوان مثال، به اعتماد تقلیل داده‌اند (غفاری ۱۳۸۰ و میری ۱۳۸۵).

در زمینه سرمایه اجتماعی دانشجویان تاکنون مطالعات اندکی در ایران صورت گرفته است. از معدود کارهای انجام شده در این حوزه کارهای میری (۱۳۸۵)، مرجایی (۱۳۸۳)، خیرالله پور (۱۳۸۳) و میرزاخانی (۱۳۸۰) است که در بالا به آن‌ها پرداخته شد. به غیر از این کارها که مستقیماً به سرمایه اجتماعی دانشجویان پرداخته‌اند، مطالعات متعددی در این حوزه وجود دارد که هرچند مستقیماً مفهوم سرمایه اجتماعی را مدنظر نداشته‌اند اما برخی از مؤلفه‌های آن از جمله اعتماد، مشارکت را مورد بررسی و سنجش قرار داده‌اند. دهقان و غفاری (۱۳۸۴) مقولاتی

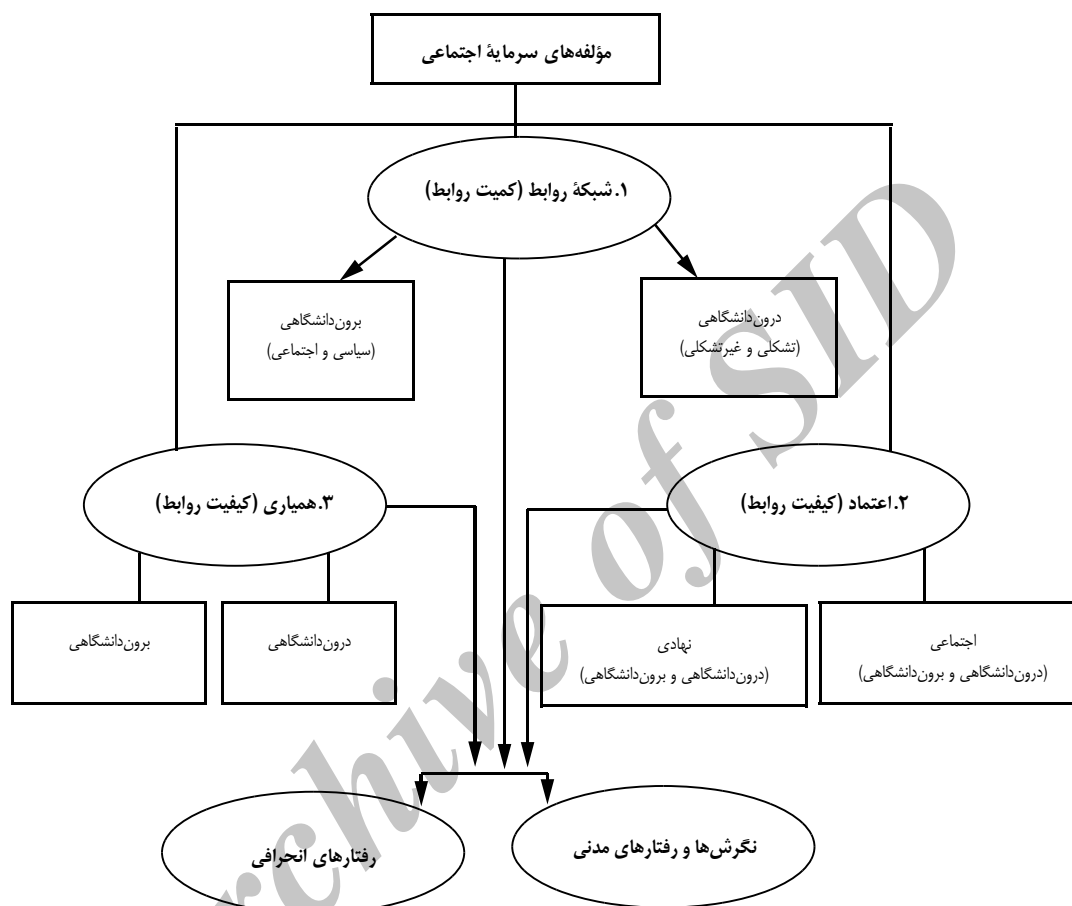
مانند مشارکت اجتماعی - فرهنگی، اعتماد اجتماعی (بین فردی و نهادی)، و بیگانگی اجتماعی را مورد بررسی و سنجش قرار دادند. آزاد ارمکی و امامی (۱۳۸۳) به بررسی مقولاتی چون وجود یا عدم وجود تبعیض در چند تشکل دانشجویی، میزان دخالت قدرت در این تشکل‌ها و نوع رسیدن به توافق پرداخته‌اند. سراج‌زاده و جواهری (۱۳۸۰) هرچند مفهوم سرمایه اجتماعی را در کانون توجه خود قرار نداده‌اند اما به سنجش برخی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از جمله مشارکت اجتماعی و اعتماد نهادی پرداخته‌اند. محسنی تبریزی (۱۳۸۰) در پژوهش خود برخی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از جمله اعتماد و مشارکت اجتماعی را مورد سنجش قرار داده است. شارع‌پور (۱۳۸۰) هم در پژوهش خود قابلیت‌هایی مانند توان انجام کار گروهی، فهم فرهنگی، قابلیت بررسی و پذیرش عقاید مختلف را مورد بررسی قرار داد.

در این پژوهش چارچوب نظری را بر تعریف پاتنام از سرمایه اجتماعی قرار دادیم و برای انطباق آن با جامعه مورد مطالعه از نظرات دیگر سرمایه اجتماعی استفاده تکمیلی کردیم. در اندیشه بورديو سرمایه اجتماعی نهایتاً به سرمایه اقتصادی فروکاسته می‌شود و نگرش او به سرمایه اجتماعی نگرش ابزاری است. نان لین نیز دیدگاه تقریباً مشابه بورديو را اتخاذ می‌کند و عمدتاً به کارکردهای فردگرایانه سرمایه اجتماعی به‌ویژه دستاوردهای اقتصادی توجه دارد. اما پاتنام مفهوم سرمایه اجتماعی را در مقیاسی متفاوت از بورديو، لین و حتی کلمن به کار می‌گیرد، جامعیت دیدگاه پاتنام نسبت به دیدگاه بورديو و لین، صورت‌بندی مشخص و دقیق او از مؤلفه‌ها و اشکال سرمایه اجتماعی و قابلیت نظری پاتنام در پاسخگویی به مسئله تحقیق، اولویت انتخاب این تئوری برای تحقیق حاضر است. البته این پژوهش از مطالعات تجربی صورت گرفته در ایران به‌ویژه از کار موسوی خامنه (۱۳۸۳) و فیروزآبادی (۱۳۸۴) الهام گرفته و در عملیاتی کردن مفاهیم و متغیرها در حوزه دانشجویی از مطالعات صورت گرفته در حوزه دانشجویی به‌ویژه مطالعه مرشدی (۱۳۸۷)، دهقان و غفاری (۱۳۸۴)، مرجایی (۱۳۸۳) و سراج‌زاده و جواهری (۱۳۸۰) و محسنی تبریزی (۱۳۸۰)، سراج‌زاده و جواهری (۱۳۸۰) استفاده شده است.

در این جا سرمایه اجتماعی به‌عنوان متغیری مستقل در نظر گرفته شده است. یعنی فرض شده که سرمایه اجتماعی خود یک ظرفیت اجتماعی است که دارای پیامدهای مثبت اجتماعی است و می‌تواند باعث تقویت دیگر هنجارهای مثبت اجتماعی شود. براساس همین فرض بوده که مقایسه سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران و

سرمایه اجتماعی فعالین کانون‌ها محور این پژوهش قرار گرفته است. به عبارت دیگر، پیش‌فرض تحقیق این است که هرچند عضویت افراد در انجمن‌ها و نهادهای مدنی یکی از مؤلفه‌های اساسی سرمایه اجتماعی است و بنابراین سرمایه اجتماعی اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری به صورت پیش‌فرض بیش از سرمایه اجتماعی عامه دانشجویان است، اما این نکته را نباید از نظر دور داشت که عضویت در نهادهای مدنی تنها یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی است و اعتماد و همیاری نیز دو بعد دیگر این متغیر محسوب می‌شوند. به این ترتیب می‌توان بررسی نمود که اولاً، آیا عضویت یک فرد در یک انجمن یا نهاد مدنی باعث شده است تا با دیگر شبکه‌های اجتماعی در جامعه ارتباط برقرار کند یا نه، و دوماً آیا عضویت وی در این نهادهای مدنی همراه با اعتماد و همیاری است یا صرفاً عضویت است. در مورد کانون‌های فرهنگی و هنری می‌توان گفت اعضای کانون‌ها به دلیل عضویت در کانون از سرمایه اجتماعی برخوردارند اما همین عضویت امکان‌ها و زمینه‌های بیشتری را برای تقویت شبکه‌های ارتباطی آن‌ها و در نتیجه افزایش اعتماد اجتماعی و همیاری اجتماعی فراهم می‌سازد. بنابراین رابطه بین عضویت اجتماعی و سرمایه اجتماعی نه یک رابطه یک‌سویه و خطی بلکه رابطه‌ای متقابل و دو سویه است. به همین دلیل ما اعضای کانون‌ها را از نظر میزان سرمایه اجتماعی آن‌ها در سطوحی غیر از عضویت و فعالیت در کانون با عامه دانشجویان مقایسه کرده‌ایم. و فرض ما این است که اعضای کانون‌ها به دلیل برخورداری از سرمایه اجتماعی اولیه ناشی از عضویت در کانون نسبت به عامه دانشجویان - که چنین ویژگی‌ای ندارند - از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردارند. همچنین برای بررسی فرض پیامدهای مثبت سرمایه اجتماعی، تأثیر سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران و کانون‌های فرهنگی و هنری بر پایداری آن‌ها به رفتارهای مدنی و دوری‌گزیدن آن‌ها از رفتارهای انحرافی مورد بررسی قرار گرفته است. مدل مفهومی مورد استفاده به صورت زیر است:

نمودار ۱. مدل نظری تحقیق

در این مدل، سرمایه اجتماعی یک مفهوم چندبعدی مرکب از «شبکه‌های روابط» (به عنوان ساخت و کمیت روابط) و «هنجارهای اعتماد و همیاری» (به عنوان کیفیت روابط) تعریف می‌شود. شبکه روابط درون‌دانشگاهی و برون‌دانشگاهی ابعاد مؤلفه نخست یعنی «شبکه روابط» هستند. «اعتماد» نیز به دو بعد اعتماد اجتماعی و نهادی تقسیم شده است که هر یک از این ابعاد در سطح «درون‌دانشگاهی» و «برون‌دانشگاهی» مورد سنجش قرار می‌گیرند. «همیاری» به عنوان مؤلفه سوم سرمایه اجتماعی نیز دارای دو بعد «درون‌گروهي» و «برون‌گروهي» است. اشکال

«درون‌دانشگاهی» و «برون‌دانشگاهی» به عنوان پسوندهای مؤلفه‌های سه‌گانه سرمایه اجتماعی دلالت بر مجموعه روابط، اعتماد و همیاری در سطح دانشگاه و بیرون از دانشگاه است. در این پژوهش، به منظور مقایسه سرمایه اجتماعی فرد اعضای کانون‌های فرهنگی و دانشجویان دانشگاه تهران، سرمایه اجتماعی به عنوان دارایی فردی مدنظر قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر، هرچند هر عضو کانون می‌تواند از سرمایه اجتماعی موجود در کانون بهره‌مند گردد اما میزان بهره‌مندی او از سرمایه اجتماعی به مثابه دارایی فردی است که با سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران (به مثابه جامعه معیار) مقایسه می‌شود. به عبارت دیگر، در این جا مطالعه در سطح خرد صورت می‌گیرد و واحد تحلیل فرد است. در این پژوهش همچنین تأثیر سرمایه اجتماعی عامه دانشجویان و اعضای اصلی کانون‌های فرهنگی بر تقویت رفتارها و نگرش‌های مدنی آن‌ها (به عنوان پیامد ایجابی سرمایه اجتماعی) و بر کاهش رفتارهای انحرافی آن‌ها (به عنوان پیامد سلبی سرمایه اجتماعی) بررسی می‌شود.

فرضیه‌های اصلی تحقیق

۱. سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی و برون‌دانشگاهی و مؤلفه‌های آن (شبکه روابط، اعتماد، همیاری) در بین فعالین کانون‌های فرهنگی و هنری بیش از عامه دانشجویان است.
۲. اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری به دلیل برخورداری از سرمایه اجتماعی بیشتر گرایش بیشتری به رفتارهای مدنی دارند.
۳. اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری به دلیل برخورداری از سرمایه اجتماعی بیشتر تمایل کمتری به رفتارهای انحرافی دارند.

روش پژوهش

روش تحقیق پژوهش حاضر ترکیبی از روش پیمایش و مشاهده همراه با مشارکت بوده است. در واقع نگارندگان این مقاله در زمان دانشجویی خود مدت‌زمان زیادی عضو یکی از این کانون‌ها بوده‌اند و همچنین به عنوان کارشناس فرهنگی به مدت دو سال در یکی از دانشگاه‌های تهران ارتباط گسترده‌ای با فعالین فرهنگی و نیز مدیریت فرهنگی دانشگاه داشتند. اما داده‌های کمی این پژوهش عمدتاً حاصل پیمایش است. در بخش پیمایش از تکنیک پرسشنامه برای گردآوری داده‌های مورد نیاز استفاده شده است. این پیمایش بر روی دو جامعه آماری انجام شده است: دانشجویان دانشگاه تهران (به عنوان جامعه معیار) و اعضای فعال کانون‌های فرهنگی و هنری دانشگاه‌های دولتی شهر تهران. جامعه آماری مربوط به دانشجویان دانشگاه تهران شامل

دانشجویان گروه‌های علوم انسانی، فنی، علوم پایه و هنرهای زیبا است که حجم این جامعه ۱۵۱۰۸ نفر^۱ است. از این تعداد با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه ۴۰۰ نفر محاسبه شد که به روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی از چهار گروه آموزشی دانشگاه تهران انتخاب شدند. متناسب با جمعیت هریک از گروه‌های آموزشی دانشگاه، سهم هریک از گروه‌های علوم انسانی، فنی، علوم پایه و هنرهای زیبا به ترتیب ۲۲۰، ۹۵، ۴۴، و ۴۱ نفر است. اما به‌منظور انتخاب دقیق‌تر نمونه‌ها، هریک از گروه‌های آموزشی به زیرگروه‌ها که همان دانشکده‌ها و گروه‌های آموزشی هستند، تقسیم شدند و از بین این زیرگروه‌ها تعدادی به‌صورت تصادفی انتخاب شدند و از بین هریک از این زیرگروه‌ها، ۲۰ نفر برای پاسخ دادن به پرسشنامه‌ها انتخاب شدند. جامعه آماری مربوط به فعالین کانون‌های فرهنگی و هنری دانشگاه‌های تهران عبارت است از همه اعضای فعال (عمدتاً اعضای شورای مرکزی) کانون‌های دانشگاه‌های دولتی واقع در شهر تهران. مطابق آمار کانون‌های فرهنگی و هنری دانشگاه‌های تهران (اخذ شده از مجامع کانون‌های فرهنگی و هنری وزارت علوم) در دانشگاه‌های تهران در مجموع ۹۸ کانون فعال وجود دارد. مطابق آیین‌نامه کانون‌ها در هر کانون شورای مرکزی ۵ عضو دارد. بنابراین تعداد کل جامعه آماری کانون‌ها ۴۹۰ هستند. از این تعداد ۲۰۰ نفر (یعنی از هر کانون تقریباً ۲ نفر) به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند که حدود چهل درصد حجم جامعه آماری را شامل می‌شود.

تعریف نظری و عملیاتی مفاهیم و متغیرهای تحقیق

۱. سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی: این مفهوم بیانگر میزان تعامل و شبکه روابط، اعتماد اجتماعی و نهادی دانشجویان با افراد، گروه‌ها، تشکله‌ها و نهادهای دانشگاهی است. این مفهوم از طریق شاخص‌های روابط تشکلی، روابط غیرتشکلی، اعتماد اجتماعی و نهادی درون‌دانشگاهی مورد سنجش قرار گرفته است.

۱-۱. روابط تشکلی دانشجویان ناظر به ارتباط آن‌ها با تشکلهای دانشجویی در دانشگاه است. میزان ارتباط با کانون‌های فرهنگی و هنری، ارتباط با نشریات دانشجویی، ارتباط با انجمن علمی دانشکده، ارتباط با شورای صنفی دانشکده، ارتباط با انجمن اسلامی، ارتباط با بسیج دانشجویی و ارتباط با جهاد دانشگاهی گویه‌هایی هستند که این شاخص را عملیاتی می‌کنند.

۲-۱. روابط غیرتشکلی، ناظر به رابطه دانشجویان با گروه‌های دیگر در دانشگاه است. میزان

۱. آمار اخذ شده از مرکز انفورماتیک دانشگاه تهران در سال ۱۳۸۵.

ارتباط با دانشجویان سال بالایی یا سال پایینی، مشارکت در برگزاری برنامه‌ها و همایش‌های دانشکده یا دانشگاه، داشتن روابط صمیمانه با مسئولین دانشگاه، میزان ارتباط با اساتید و میزان شرکت در اردوهای دانشجویی گویه‌هایی هستند که این شاخص را عملیاتی می‌کنند.

۱-۳. اعتماد اجتماعی درون‌دانشگاهی دانشجویان بیانگر میزان اعتماد آن‌ها به تشکلهای و نهادهای دانشجویی داخل دانشگاه است. این شاخص از طریق بررسی میزان اعتماد دانشجویان به تشکلهای دانشگاهی از قبیل انجمن علمی، شورای صنفی، بسیج دانشجویی، نشریات دانشجویی، انجمن اسلامی دانشگاه و جهاد دانشگاهی عملیاتی شده است.

۱-۴. اعتماد نهادی درون‌دانشگاهی دانشجویان بیانگر اعتماد آن‌ها به مجموعه مدیریت دانشگاه و عملکرد آن است. این شاخص از طریق گویه‌های زیر عملیاتی شده است:

-- اساتید نسبت به دانشجویان دارای وجدان کاری و تعهد هستند.

-- مجموعه مدیریت فرهنگی دانشگاه موفق و کارآمد عمل می‌کند.

-- تأثیر برنامه‌های فرهنگی نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری بر فضای فرهنگی دانشگاه.

-- قوانین و مقررات آموزشی دانشگاه مؤثر و کارآمد هستند.

-- مدیریت دانشگاه برای ارتقای کیفیت خدمات رفاهی به دانشجویان تلاش می‌کند.

۲. «سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی» بیانگر میزان تعامل و شبکه روابط، اعتماد اجتماعی و همبازی دانشجویان با افراد، گروه‌ها، تشکلهای و نهادهای بیرون از دانشگاه است. این مفهوم از طریق شاخص‌های شبکه روابط برون‌دانشگاهی، اعتماد اجتماعی و نهادی و همبازی تعمیم یافته مورد سنجش قرار گرفته است.»

۱-۲. شبکه روابط برون‌دانشگاهی بیانگر میزان تعامل و ارتباط دانشجویان با دانشگاه‌ها و مراکز مختلف بیرون از دانشگاه است. این شاخص از طریق گویه‌های زیر عملیاتی شده است:

-- میزان تعقیب اخبار مربوط به مسائل کلان کشور

-- میزان ارتباط با دانشگاه‌های دیگر طی یکسال گذشته

-- میزان ارتباط با مؤسسات و مراکز مرتبط با رشته تحصیلی

-- میزان همکاری با گروه‌ها و تشکلهای خارج از دانشگاه

-- میزان مراجعه به مسئولان برای رفع مشکلات محله و محل سکونت خود

۲-۲. اعتماد اجتماعی برون‌دانشگاهی بیانگر میزان خوش بینی و نگرش مثبت دانشجویان نسبت به افراد و گروه‌های مختلف جامعه و به عبارتی دیگران تعمیم یافته است. گویه‌های «قابل اعتماد دانستن مردم جامعه»، «قابل اعتماد و منصفانه بودن مطالب روزنامه‌ها» و «یکی بودن ظاهر و باطن مردم جامعه» این شاخص را عملیاتی می‌کنند.

۲-۳. اعتماد نهادی برون‌دانشگاهی بیانگر میزان اعتماد دانشجویان به نهادها و مؤسسات دولتی و حکومتی است. تعریف عملیاتی این شاخص مبتنی بر گویه‌های زیر است.
-- اعتقاد به عملکرد مثبت شهرداری در ارتباط با بهبود و ارتقای سیستم حمل‌ونقل درون‌شهری

-- اعتقاد به موفقیت دولت و نهادهای دست‌اندرکار در مسئله انرژی هسته‌ای
-- اعتقاد به موفقیت دولت و نهادهای دولتی در سهمیه‌بندی بنزین
-- اعتقاد به عملکرد عادلانه نظام قضایی کشور در برخورد با مجرمان
-- اعتماد به صحت و صداقت اخبار صدا و سیما
-- اعتقاد به عملکرد خوب نیروی انتظامی در ارتباط با طرح ارتقای امنیت اجتماعی

۲-۴. همیاری برون‌دانشگاهی به معنای مشارکت و همکاری دانشجویان در برنامه‌ها و فعالیت‌های همیارانه گروهی و اجتماعی است. گویه‌های زیر این شاخص را عملیاتی می‌کنند:

-- میزان تمایل به همکاری با نهادهای بین‌المللی بدون چشم‌داشت مادی
-- میزان شرکت در فعالیت‌های خیرخواهانه و داوطلبانه
-- میزان یاری رساندن به افراد ناتوان در طول یک سال گذشته
-- میزان همکاری با شوراباری محله خود در یک سال گذشته

۳. «پایبندی به رفتارهای مدنی»: رفتارهای مدنی بر نوع خاصی از کنش‌های اجتماعی دلالت دارد که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، آثار و نتایج مثبتی برای کل جامعه به همراه داشته و جامعه ارزش زیادی برای این نوع رفتارها قائل است. این شاخص از طریق معرف‌هایی مانند «میزان رعایت قوانین و مقررات کشور»، «میزان عمل به هشدارها و توصیه‌های سازمان‌های دولتی در مورد صرفه‌جویی در مصرف آب، برق، بنزین»، «رغبت برای پرداخت مسالیات» و «تمایل به عدم استفاده از اتومبیل شخصی برای کاهش آلودگی هوا» عملیاتی شده است.

۴. رفتارها و نگرش‌های انحرافی، هنجارهای ضداجتماعی هستند که با ارزش‌ها و قواعد پذیرفته‌شده جامعه در تضاد هستند. این نوع رفتارها سوئیۀ مقابل و متضاد رفتارهای مدنی هستند. «رفتارهای انحرافی» از طریق مؤلفه‌هایی مانند «داشتن دوستان سیگاری»، «مصرف سیگار»، «حضور در مجلسی که در آن مواد مخدر مصرف شود»، «حضور در مجلسی که در آن مشروبات الکلی مصرف شود»، «مصرف مواد مخدر» و «مصرف مشروبات الکلی» عملیاتی شده است.

اعتبار^۱ و روایی^۲

اعتبار گویه‌ها عمدتاً از نوع اعتبار صوری است به این ترتیب که پرسشنامه توسط تعدادی از دانشجویان مقطع دکتری در رشته جامعه‌شناسی و نیز توسط تعدادی از فعالین و کارشناسان فرهنگی در دانشگاه‌ها مورد بررسی و نقد و، در نهایت، مورد تأیید قرار گرفته است. همچنین به منظور افزایش روایی تحقیق و قابلیت تکرار و در نتیجه ثبات نتایج از شاخص‌های چندگویه‌ای استفاده شده است. شاخص‌ها و متغیرهای تحقیق از طریق پیش‌آزمون مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج تحلیل روایی شاخص‌ها از طریق الفای کرونباخ به شرح زیر است:

جدول ۱. اعتبار و روایی شاخص‌های تحقیق

شخص	الفای	شخص	الفای
سرمایه اجتماعی درون دانشگاهی	۰/۷۰	روابط تشکلی	۰/۷۰
		روابط غیرتشکلی	۰/۷۴
		اعتماد اجتماعی درون دانشگاهی	۰/۷۶
		اعتماد نهادی درون دانشگاهی	۰/۸۲
سرمایه اجتماعی برون دانشگاهی	۰/۶۳	شبکه روابط برون دانشگاهی	۰/۷۳
		اعتماد اجتماعی برون دانشگاهی	۰/۶۶
		اعتماد نهادی برون دانشگاهی	۰/۸۴
		همیاری برون دانشگاهی	۰/۷۰
پابندی به رفتارهای مدنی	۰/۷۴		
رفتارها و نگرش‌های انحرافی	۰/۷۹		

نحوه سنجش متغیرها

هریک از متغیرها و گویه‌های تحقیق به صورت طیف لیکرت و با استفاده از مقیاس ده قسمتی (۱۰ - ۰) مورد سنجش قرار گرفته‌اند. که مقدار صفر بیانگر کمترین ارزش و مقدار ۱۰ بیانگر بالاترین ارزش برای متغیر مورد سنجش است.

یافته‌های تحقیق

در این بخش نتایج و یافته‌های تحقیق براساس مهم‌ترین سؤال‌ها و فرضیه‌های تحقیق ارائه می‌شود. ابتدا متغیرهای زمینه‌ای به تفکیک عامه دانشجویان و اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری توصیف شده و سپس به بررسی میزان سرمایه اجتماعی این دو گروه براساس شاخص‌ها

1. validity

2. reliability

و مؤلفه‌های آن پرداخته می‌شود. از کل ۳۸۸ نفر پاسخگویان در گروه عامه دانشجویان، ۴۷/۲ درصد پسر و ۵۲/۸ درصد دختر هستند. و از کل ۲۱۳ نفر پاسخگویان در گروه فعالین کانون‌ها ۵۶/۳ درصد پسر و ۴۳/۷ درصد دختر هستند. در گروه عامه دانشجویان بیشترین تعداد (۵۳/۴ درصد) از گروه تحصیلی علوم انسانی، ۲۶/۳ درصد از گروه تحصیلی فنی - مهندسی، ۱۰/۱ درصد از علوم پایه و ۱۰/۳ درصد از گروه تحصیلی هنر هستند.

۱. سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی

بنابر نتایج به دست آمده (جدول ۱) «سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی» در بین هر دو گروه عامه دانشجویان و اعضای کانون‌ها در سطح پایین قرار دارد. اما میانگین^۱ این شاخص برای عامه دانشجویان برابر ۲/۷۹ و برای اعضای کانون‌ها برابر ۳/۹۱ است. بنابراین اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری تعامل، شبکه روابط و اعتماد بیشتری به دانشجویان، تشکل‌های دانشجویی و نهادهای دانشگاهی دارند.

شاخص سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی از مؤلفه‌های مختلفی تشکیل شده است که هر یک این مؤلفه‌ها و نحوه توزیع آن در بین هر دو گروه در جداول ۲ تا ۵ آمده است:

جدول ۲. شاخص سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی و معرف‌های آن

Sig.	میانگین (۰-۱۰)	N	مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی	
۰/۰۰۰	۳/۱۴	۲۱۱	اعضای کانون‌ها	۱. روابط تشکلی درون‌دانشگاهی
	۱/۴۱	۳۸۳	عامه دانشجویان	
۰۰۰۰	۵/۲۶	۲۱۵	اعضای کانون‌ها	۲. روابط غیر تشکلی درون‌دانشگاهی
	۳/۷۵	۳۸۷	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۳/۵	۲۱۴	اعضای کانون‌ها	۳. اعتماد اجتماعی درون‌دانشگاهی
	۲/۷۱	۳۷۸	عامه دانشجویان	
۰/۱۱۸	۳/۷۶	۲۱۵	اعضای کانون‌ها	۴. اعتماد نهادی درون‌دانشگاهی
	۳/۴۸	۳۸۹	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۳/۹۱	۲۱۰	اعضای کانون‌ها	سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی
	۲/۸۹	۳۷۵	عامه دانشجویان	

۱. تمامی میانگین‌ها در مقاله حاضر براساس یک مقیاس ده قسمتی (۰ تا ۱۰) محاسبه شده است. در این مقیاس مقدار ۰ برابر با پایین‌ترین ارزش و مقدار ۱۰ برابر با بیشترین ارزش است. مقدار متوسط یا میانگین این مقیاس برابر با ۵ است.

جدول ۳. معرف‌های شاخص شبکه روابط تشکلی درون دانشگاهی

Sig.	میانگین (۰-۱۰)	N	معرف‌های شاخص شبکه روابط تشکلی درون دانشگاهی	
۰/۰۰۰	۶/۴۴	۲۰۳	اعضای کانون‌ها	ارتباط با کانون‌های فرهنگی و هنری
	۱/۴۱	۳۷۲	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۳/۵۴	۲۰۰	اعضای کانون‌ها	ارتباط با نشریات دانشجویی
	۱/۴۵	۳۷۱	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۳/۳۵	۲۰۳	اعضای کانون‌ها	ارتباط با انجمن علمی دانشکده
	۱/۹۸	۳۷۷	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۲/۵۹	۲۰۲	اعضای کانون‌ها	ارتباط با شورای صنفی دانشکده
	۱/۲۲	۳۶۹	عامه دانشجویان	
۰/۰۱۴	۲/۲۵	۱۹۹	اعضای کانون‌ها	ارتباط با انجمن اسلامی
	۱/۵۲	۳۷۲	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۱	۲/۰۱	۲۰۰	اعضای کانون‌ها	ارتباط با بسیج دانشجویی
	۱/۱۵	۳۷۵	عامه دانشجویان	
۰/۲۱۲	۱/۱۳	۱۹۵	اعضای کانون‌ها	ارتباط با جهاد دانشگاهی
	۱/۱۳	۳۷۰	عامه دانشجویان	

جدول ۴. معرف‌های شاخص شبکه روابط غیر تشکلی درون دانشگاهی

Sig.	میانگین (۰-۱۰)	N	معرف‌های شاخص شبکه روابط غیر تشکلی درون دانشگاهی	
۰/۰۰۰	۶/۸۱	۲۱۲	اعضای کانون‌ها	میزان ارتباط با دانشجویان سال بالایی یا سال پایینی
	۵/۶۵	۳۸۶	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۵/۵۸	۲۱۳	اعضای کانون‌ها	مشارکت در برگزاری برنامه‌ها و همایش‌های دانشکده یا دانشگاه
	۲/۳۳	۳۸۶	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۵/۲۶	۲۱۳	اعضای کانون‌ها	داشتن روابط صمیمانه با مسئولین دانشگاه
	۴/۰۹	۳۸۷	عامه دانشجویان	
۰/۰۳۲	۴/۶۵	۲۱۳	اعضای کانون‌ها	میزان ارتباط با اساتید
	۴/۱۴	۳۸۷	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۳/۹۵	۲۱۳	اعضای کانون‌ها	میزان شرکت در اردوهای دانشجویی
	۲/۴۹	۳۸۸	عامه دانشجویان	

جدول ۵. معرف‌های شاخص اعتماد اجتماعی درون‌دانشگاهی

Sig.	میانگین (۰-۱۰)	N	معرف‌های شاخص اعتماد اجتماعی درون‌دانشگاهی	
۰/۰۰۱	۴/۵۸	۲۰۷	اعضای کانون‌ها	اعتماد به انجمن علمی دانشکده
	۳/۶۲	۳۷۷	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۳/۹۷	۲۰۷	اعضای کانون‌ها	اعتماد به شورای صنفی دانشکده
	۲/۵۸	۳۶۱	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۹	۲/۶۱	۲۰۳	اعضای کانون‌ها	اعتماد به بسیج دانشجویی
	۱/۹۱	۳۷۲	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۴/۵۱	۲۰۳	اعضای کانون‌ها	اعتماد به نشریات دانشجویی
	۲/۹۷	۳۶۷	عامه دانشجویان	
۰/۲۵۳	۲/۹۷	۱۹۸	اعضای کانون‌ها	اعتماد به انجمن اسلامی دانشگاه
	۲/۵۸	۳۷۰	عامه دانشجویان	
۰/۷۸۷	۳/۳۲	۱۸۹	اعضای کانون‌ها	اعتماد به جهاد دانشگاهی
	۳/۱۸	۳۶۳	عامه دانشجویان	

جدول ۶. معرف‌های شاخص اعتماد نهادی درون‌دانشگاهی

Sig.	میانگین (۰-۱۰)	N	معرف‌های شاخص اعتماد اجتماعی درون‌دانشگاهی	
۰/۰۵۳	۴/۶۳	۲۱۲	اعضای کانون‌ها	اساتید نسبت به دانشجویان دارای وجدان کاری و تعهد هستند
	۴/۲۲	۳۸۷	عامه دانشجویان	
۰/۰۸۹	۳/۷۲	۲۰۹	اعضای کانون‌ها	مجموعه مدیریت فرهنگی دانشگاه موفق و کارآمد عمل می‌کند
	۳/۴۸	۳۸۰	عامه دانشجویان	
۰/۰۴۴	۳/۶۶	۲۰۸	اعضای کانون‌ها	تأثیر برنامه‌های فرهنگی نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری بر فضای فرهنگی دانشگاه
	۳/۱۲	۳۸۱	عامه دانشجویان	
۰/۵۷۶	۳/۴۹	۲۱۲	اعضای کانون‌ها	قوانین و مقررات آموزشی دانشگاه مؤثر و کارآمد هستند
	۳/۶۱	۳۸۸	عامه دانشجویان	
۰/۴۰۷	۳/۳۹	۲۰۸	اعضای کانون‌ها	مدیریت دانشگاه برای ارتقای کیفیت خدمات رفاهی به دانشجویان تلاش می‌کند
	۳/۲۰	۳۷۸	عامه دانشجویان	

روابط تشکلی درون‌دانشگاهی: نتایج نشان می‌دهند که میزان روابط تشکلی در بین هر دو گروه نسبتاً پایین است. به طوری که میانگین‌های به دست آمده تقریباً در مورد ارتباط با بیشتر تشکلهای کمتر از ۴ است. این بدان معنی است که دانشجویان ارتباط نسبتاً ضعیفی با تشکلهای دانشجویی دارند. اما بررسی مقایسه‌ای میانگین‌های این دو گروه (جدول ۱) بیانگر تعاملات و

مراودات بیشتر اعضای کانون‌ها با تشکل‌های دانشجویی نسبت به عامه دانشجویان است. جزئیات این شبکه روابط (جدول ۲) دلالت بر این دارد که اعضای کانون‌ها بیشتر با انجمن‌های علمی و دیگر کانون‌های فرهنگی و هنری ارتباط دارند و در مقابل با جهاد دانشگاهی، بسیج دانشجویی و انجمن اسلامی کمترین رابطه را دارند. این در حالی است که عامه دانشجویان بیشترین ارتباط را به ترتیب با انجمن‌های علمی و انجمن‌های اسلامی و کمترین ارتباط را با بسیج دانشجویی و جهاد دانشگاهی دارند.

۱-۲. روابط غیرتشکلی درون‌دانشگاهی مؤلفه دوم سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی است. روابط غیرتشکلی در بین اعضای کانون‌ها بیش از عامه دانشجویان است، به طوری که میانگین این شاخص برای اعضای کانون‌ها ۵/۲۶ (بالاتر از سطح متوسط) و برای عامه دانشجویان ۳/۷۵ (کمتر از سطح متوسط) است (جدول ۱). مقایسه هر یک از معرف‌های این شاخص در بین عامه دانشجویان و اعضای کانون‌ها (جدول ۳) بیانگر این است که در تمامی معرف‌های شاخص روابط غیرتشکلی درون‌دانشگاهی اعضای کانون‌ها از میانگین بالاتری نسبت به عامه دانشجویان برخوردارند.

۳. اعتماد اجتماعی درون‌دانشگاهی: براساس نتایج، اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری اعتماد بیشتری به تشکل‌های دانشجویی دارند (جدول ۱). در واقع اعضای کانون‌ها بیشترین اعتماد را به ترتیب به انجمن‌های علمی و شوراهای صنفی و کمترین اعتماد را به بسیج دانشجویی و انجمن‌های اسلامی دارند. در مقابل عامه دانشجویان به ترتیب به انجمن‌های علمی و جهاد دانشگاهی بیشترین اعتماد و به بسیج دانشجویی و انجمن اسلامی کمترین اعتماد را دارند (جدول ۴).

۴. اعتماد نهادی درون‌دانشگاهی نشانگر میزان اطمینان و رضایت دانشجویان از عملکرد نهادها در دانشگاه است. نتایج بیانگر این است که دانشجویان چندان از عملکرد این نهادها رضایت ندارند. میانگین به دست آمده برای این شاخص در بین هر دو گروه کمتر از حد متوسط است (جدول ۱). توزیع نتایج مربوط به مؤلفه‌های این شاخص بیانگر این است که در بیشتر مؤلفه‌ها تفاوت معنی‌داری بین دو گروه وجود ندارد.

۲. سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی

بنابر نتایج به دست آمده (جدول ۶) «سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی» در بین هر دو گروه عامه دانشجویان و اعضای کانون‌ها در سطح پایین قرار دارد. میانگین این شاخص برای عامه دانشجویان برابر ۳/۵۱ و برای اعضای کانون‌ها برابر ۴/۱۴ است. بنابراین اعضای کانون‌ها

تعاملات و شبکه روابط، اعتماد و همیاری بیشتری با افراد، گروه‌ها و نهادهای بیرون از دانشگاه دارند.

جدول ۷. شاخص سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی و معرف‌های آن

Sig.	میانگین (۰-۱۰)	N	مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی	
۰/۰۰۰	۳/۲۵	۲۱۴	اعضای کانون‌های دانشگاه‌های تهران	۱. شبکه روابط برون‌دانشگاهی
	۲/۴۳	۳۸۸	عامه دانشجویان	
۰۰۰۰	۳/۴۲	۲۱۴	اعضای کانون‌های دانشگاه‌های تهران	۲. اعتماد اجتماعی برون‌دانشگاهی
	۲/۷۲	۳۸۶	عامه دانشجویان دانشگاه تهران	
۰/۰۵۸	۳/۷۱	۲۱۳	اعضای کانون‌های دانشگاه‌های تهران	۳. اعتماد نهادی برون‌دانشگاهی
	۳/۳۳	۳۸۵	عامه دانشجویان دانشگاه تهران	
۰/۱۵۱	۳/۵۸	۲۱۳	اعضای کانون‌های دانشگاه‌های تهران	۴. همیاری برون‌دانشگاهی
	۳/۳۴	۳۸۶	عامه دانشجویان دانشگاه تهران	
۰/۰۰۰	۴/۱۴	۲۱۰	اعضای کانون‌های دانشگاه‌های تهران	شاخص سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی
	۳/۵۱	۳۷۹	عامه دانشجویان دانشگاه تهران	

نتایج جدول ۶ بیانگر این است که در دو مؤلفه شبکه روابط و اعتماد اجتماعی بین اعضای کانون‌ها و عامه دانشجویان تفاوت معنی‌دار وجود دارد و در هر دو مورد اعضای کانون‌ها از میانگین بالاتری برخوردارند. در مقابل، تفاوت معنی‌داری از نظر شاخص‌های کلی اعتماد نهادی و همیاری برون‌دانشگاهی بین اعضای کانون‌ها و عامه دانشجویان وجود ندارد.

۱-۲. شبکه روابط برون‌دانشگاهی: مؤلفه‌های این شاخص و تفاوت میانگین آن‌ها بین عامه دانشجویان و اعضای کانون‌ها در جدول ۷ آمده است. نتایج بیانگر این است که در بیشتر مؤلفه‌های شاخص شبکه روابط برون‌دانشگاهی، اعضای کانون‌ها از میانگین بالاتری برخوردارند.

۲-۲. اعتماد اجتماعی برون‌دانشگاهی: جدول ۸ معرف‌های این شاخص را به‌طور مقایسه‌ای در بین اعضای کانون‌ها و عامه دانشجویان مورد مقایسه قرار می‌دهد. براساس نتایج اعضای کانون‌ها در معرف‌های «قابل اعتماد دانستن مردم جامعه» و «قابل اعتماد و منصفانه دانستن مطالب روزنامه‌ها» میانگین بیشتری نسبت به عامه دانشجویان دارند.

۳-۲. اعتماد نهادی برون‌دانشگاهی: در بین معرف‌های اعتماد نهادی (جدول ۹)، تنها از نظر «ارزیابی عملکرد شهرداری در ارتباط با بهبود و ارتقای سیستم حمل‌ونقل درون‌شهری» بین عامه دانشجویان و اعضای کانون‌ها تفاوت وجود دارد. به‌طوری‌که اعضای

کانون‌ها بیشتر از عامه دانشجویان به عملکرد مثبت شهرداری اعتقاد دارند. ۲-۴. همیاری برون‌دانشگاهی: در معرف‌های شاخص همیاری برون‌گروهی (جدول ۱۰)، از نظر «میزان شرکت در فعالیت‌های خیرخواهانه و داوطلبانه» و «میزان همکاری با شوراییاری محل» بین عامه دانشجویان و اعضای کانون‌ها تفاوت وجود دارد. به این ترتیب که در معرف نخست، اعضای کانون‌ها و در معرف بعدی عامه دانشجویان از میانگین بالاتر برخوردارند.

جدول ۸. معرف‌های شاخص شبکه روابط برون‌دانشگاهی

Sig.	میانگین (۰-۱۰)	N	معرف‌های شاخص شبکه روابط برون‌دانشگاهی	
۰/۰۰۰	۵/۴۶	۲۰۸	اعضای کانون‌ها	میزان تعقیب اخبار مربوط به مسائل کلان کشور
	۴/۰۸	۳۶۴	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۳/۵۵	۲۰۰	اعضای کانون‌ها	میزان ارتباط با دانشگاه‌های دیگر طی یک سال گذشته
	۲/۴۱	۳۷۹	عامه دانشجویان	
۰/۵۰۴	۳/۲۶	۲۰۴	اعضای کانون‌ها	میزان شرکت در مراسم برگزار شده در محله
	۳/۱۴	۳۸۱	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۱	۳/۱۵	۲۱۰	اعضای کانون‌ها	میزان ارتباط با مؤسسات و مراکز مرتبط با رشته تحصیلی
	۲/۳۶	۳۸۳	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۲/۸۵	۲۱۰	اعضای کانون‌ها	میزان همکاری با گروه‌ها و تشکل‌های خارج از دانشگاه
	۱/۶۰	۳۸۶	عامه دانشجویان	
۰/۲۱۲	۱/۳۷	۲۰۵	اعضای کانون‌ها	میزان مراجعه به مسئولان برای رفع مشکلات محله و محل سکونت خود
	۱/۲۲	۳۸۳	عامه دانشجویان	

جدول ۹. معرف‌های شاخص اعتماد اجتماعی برون‌دانشگاهی

Sig.	میانگین (۰-۱۰)	N	معرف‌های شاخص اعتماد اجتماعی برون‌دانشگاهی	
۰/۰۰۰	۴/۱۷	۲۱۲	اعضای کانون‌ها	قابل اعتماد دانستن مردم جامعه
	۳/۳۴	۳۸۶	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۰	۴/۰۰	۲۱۰	اعضای کانون‌ها	قابل اعتماد و منصفانه بودن مطالب روزنامه‌ها
	۳/۱۱	۳۸۷	عامه دانشجویان	
۰/۰۷۷	۲/۰۷	۲۱۱	اعضای کانون‌ها	یکی بودن ظاهر و باطن مردم جامعه
	۱/۷۱	۳۸۸	عامه دانشجویان	

جدول ۱۰. معرف‌های شاخص اعتماد نهادی برون‌دانشگاهی

Sig.	میانگین (۰-۱۰)	N	معرف‌های شاخص اعتماد نهادی برون‌دانشگاهی	
۰/۰۰۱	۴/۶۹	۲۰۸	اعضای کانون‌ها	اعتقاد به عملکرد مثبت شهرداری در ارتباط با بهبود و ارتقای سیستم حمل‌ونقل درون‌شهری
	۳/۹۴	۳۷۹	عامه دانشجویان	
۰/۵۰۱	۴/۲۰	۲۰۵	اعضای کانون‌ها	اعتقاد به موفقیت دولت و نهادهای دست‌اندرکار در مسئله انرژی هسته‌ای
	۴/۰۲	۳۷۵	عامه دانشجویان	
۰/۰۵۸	۳/۴۹	۲۱۲	اعضای کانون‌ها	اعتقاد به موفقیت دولت و نهادهای دولتی در سهمیه‌بندی بنزین
	۳/۰۸	۳۸۱	عامه دانشجویان	
۰/۱۳۷	۳/۴۹	۲۰۷	اعضای کانون‌ها	اعتقاد به عملکرد عادلانه نظام قضایی کشور در برخورد با مجرمان
	۳/۲۳	۳۷۶	عامه دانشجویان	
۰/۴۱۲	۳/۲۴	۲۱۰	اعضای کانون‌ها	اعتماد به صحت و صداقت اخبار صداوسیما
	۳/۰۵	۳۸۵	عامه دانشجویان	
۰/۴۰۱	۳/۱۴	۲۰۹	اعضای کانون‌ها	اعتقاد به عملکرد خوب نیروی انتظامی در ارتباط با طرح ارتقای امنیت اجتماعی
	۲/۹۵	۳۸۲	عامه دانشجویان	

جدول ۱۱. معرف‌های شاخص همیاری برون‌دانشگاهی

Sig.	میانگین (۰-۱۰)	N	معرف‌های شاخص همیاری برون‌دانشگاهی	
۰/۰۹۲	۶/۰۰	۲۰۵	اعضای کانون‌ها	میزان تمایل به همکاری با نهادهای بین‌المللی بدون چشم‌داشت مادی
	۵/۶۱	۳۸۳	عامه دانشجویان	
۰/۰۰۴	۳/۷۲	۲۰۹	اعضای کانون‌ها	میزان شرکت در فعالیت‌های خیرخواهانه و داوطلبانه
	۳/۲۳	۳۸۸	عامه دانشجویان	
۰/۴۱۲	۳/۶۱	۲۰۹	اعضای کانون‌ها	میزان یاری‌رساندن به افراد ناتوان در طول یک سال گذشته
	۳/۴۰	۳۸۶	عامه دانشجویان	
۰/۰۲۰	۰/۹۷	۲۰۸	اعضای کانون‌ها	میزان همکاری با شورایاری محله خود در یک سال گذشته
	۱/۳۳	۳۸۷	عامه دانشجویان	

۳. بررسی نقش متغیرهای زمینه‌ای در میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان

جنسیت، ترم تحصیلی، پایگاه اقتصادی و پایگاه اجتماعی از جمله مهم‌ترین متغیرهای زمینه‌ای هستند که گروه‌بندی پاسخ‌ها در مورد سرمایه اجتماعی براساس آن‌ها انجام شده است. البته بررسی برخی متغیرهای زمینه‌ای مانند سن به دلیل یکسان بودن تقریبی گروه سنی دانشجویان دو گروه یعنی عامه دانشجویان و اعضای کانون‌ها موضوعیت نداشته و در مورد برخی دیگر چون رشته تحصیلی یا سال ورود به دانشگاه، محل سکونت، قومیت و... به دلیل

توزیع غیرنرمال به‌ویژه در کانون‌ها که از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی بسیار پراکنده و متنوع برخوردار بودند، امکان‌پذیر نبوده است.

۳-۱. بررسی نقش جنسیت در میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان

میزان سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی براساس جنسیت (جدول ۱۱) در گروه اعضای کانون‌ها ثابت است اما در گروه عامه دانشجویان پسران از سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی بیشتری نسبت به دختران برخوردارند. در مورد تفاوت مؤلفه‌های این شاخص برحسب جنسیت، نتایج بیانگر این است که در گروه اعضای کانون‌ها پسران از شبکه روابط تشکلی بیشتر و دختران از اعتماد نهادی بیشتری برخوردارند. اما در بین عامه دانشجویان به جز اعتماد اجتماعی و اعتماد نهادی در سایر مؤلفه‌ها یعنی شبکه روابط تشکلی و غیرتشکلی و همچنین همیاری درون‌گروهی پسران از میانگین‌های بیشتری برخوردارند. نتایج بررسی رابطه جنسیت با سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی به نوعی در مورد سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی (جدول ۱۲) نیز صادق است. به این معنی که در گروه اعضای کانون‌ها تفاوتی بین دختران و پسران وجود ندارد اما در بین عامه دانشجویان پسران از سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی بیشتری برخوردارند. در گروه اعضای کانون‌ها دختران از نظر مؤلفه‌هایی چون اعتماد نهادی برون‌دانشگاهی و همیاری برون‌دانشگاهی از میانگین بیشتری برخوردارند. اما در گروه عامه دانشجویان در مؤلفه‌های شبکه روابط برون‌دانشگاهی و همیاری برون‌دانشگاهی پسران و در مؤلفه اعتماد نهادی دختران از بالاترین میانگین برخوردارند.

جدول ۱۲. رابطه بین معرف‌های شاخص سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی و جنسیت

معرف‌های شاخص سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی		اعضای کانون‌های دانشگاه تهران			دانشجویان دانشگاه تهران	
		Sig.	پسران	دختران	Sig.	پسران
شبکه روابط تشکلی	۲/۸۴	۰/۰۲	۳/۳۹	۱/۰۷	۰/۰۰	۱/۷۹
شبکه روابط غیرتشکلی	۵/۱۸	۰/۶۳	۵/۲۲	۳/۴۸	۰/۰۰	۴/۰۳
اعتماد اجتماعی	۳/۵۹	۰/۴۶	۳/۴۱	۲/۶۳	۰/۴۱	۲/۸۰
اعتماد نهادی	۴/۰۳	۰/۰۸	۳/۵۲	۳/۴۷	۰/۹۵	۳/۴۸
همیاری درون‌گروهی	۸/۱۳	۰/۰۰	۷/۴۱	۷/۶	۰/۰۳	۷/۱۵
سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی	۳/۸۶	۰/۹۶	۳/۸۹	۲/۵۸	۰/۰۳	۲/۹۷

جدول ۱۳. رابطه بین معرف‌های شاخص سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی و جنسیت

معرف‌های شاخص سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی		اعضای کانون‌های دانشگاه تهران		دانشجویان دانشگاه تهران	
Sig.	دختران	پسران	Sig.	دختران	پسران
۰/۰۰۰	۳/۳۱	۳/۱۹	۰/۶۵	۲/۰۷	۲/۸۲
۰/۱۹	۳/۴۶	۳/۳۹	۰/۴۶	۲/۶۰	۲/۸۵
۰/۰۳	۴/۰۸	۳/۴۰	۰/۰۲۱	۳/۵۶	۳/۰۸
۰/۰۰۸	۳/۹۵	۳/۲۸	۰/۰۰۰	۳/۰۴	۳/۶۶
۰/۰۲۹	۳/۷	۳/۳۶	۰/۰۶	۲/۸۴	۳/۱

۳-۲. بررسی نقش پایگاه اقتصادی و اجتماعی در میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان پایگاه اقتصادی معرف میزان درآمد و هزینه‌های خانواده و پایگاه اجتماعی معرف میزان تحصیلات و شغل والدین است. آزمون رابطه بین اشکال سرمایه اجتماعی و این متغیرهای زمینه‌ای بیانگر این است که در بین عامه دانشجویان هیچ‌یک از متغیرهای پایگاه اقتصادی و اجتماعی بر میزان سرمایه اجتماعی تأثیر ندارند. اما در بین اعضای کانون‌ها پایگاه اقتصادی تأثیر منفی نسبتاً ضعیفی بر سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی و پایگاه اجتماعی تأثیر منفی بر سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی دارد (جدول ۱۳)، به این معنی که دانشجویان دارای پایگاه اقتصادی بالا از سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی کمتر و دانشجویان دارای پایگاه اجتماعی بالا از سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی کمتری برخوردارند.

جدول ۱۴. آزمون رابطه بین اشکال سرمایه اجتماعی با پایگاه اقتصادی و اجتماعی

سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی	سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی	اشکال سرمایه اجتماعی با پایگاه اقتصادی و اجتماعی خانواده	نوع جامعه
-۰/۱۵	-۰/۲۷	ضریب همبستگی پیرسون	عامه دانشجویان
۰/۸۱۵	۰/۶۸۶	معنی‌داری	
۲۳۳	۲۳۰	حجم نمونه	
-۰/۱۸۳	-۰/۱۶۴	ضریب همبستگی پیرسون	اعضای کانون‌ها
۰/۴۴	۰/۷۳	معنی‌داری	
۱۲۱	۱۲۱	حجم نمونه	
-۰/۱۳	۰/۹۳	ضریب همبستگی پیرسون	عامه دانشجویان
۰/۸۰۷	۰/۸۴	معنی‌داری	
۳۵۳	۳۴۶	حجم نمونه	
-۰/۱۱۷	-۰/۱۴۰	ضریب همبستگی پیرسون	اعضای کانون‌ها
۰/۱۰۶	۰/۴۹	معنی‌داری	
۱۹۲	۱۹۸	حجم نمونه	

۴. پیامد سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی به دلیل ایجاد پیوندها و تعهدات متقابل اجتماعی، ویژگی‌های شخصیتی و اخلاقی بهنجاری را تقویت می‌دهد که هم در سطح فردی و هم در سطح اجتماعی دارای پیامد مثبت بوده و موجب فرهنگ و رفتار مدنی است، همچنین از شکل‌گیری رفتارهای ضداجتماعی و نابهنجار - که خود نتیجه مستقیم گسست از جامعه کل و عدم هم‌نوایی با نظام اجتماعی است - جلوگیری می‌کند.

۴-۱. پایبندی به رفتارهای مدنی

رفتارهای مدنی بر نوع خاصی از کنش‌های اجتماعی دلالت دارد که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، آثار و نتایج مثبتی از نظر اجتماعی بر آن مترتب است. توزیع این شاخص و معرف‌های آن به تفکیک اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری و عامه دانشجویان در جدول ۱۴ ارائه شده است. براساس نتایج به‌دست آمده، میزان پایبندی به این رفتارها در بین دانشجویان در سطح متوسط به بالاست. با وجود این، مقایسه این شاخص در بین دو گروه نشان می‌دهد که اعضای کانون‌ها (میانگین ۶/۳۴) نسبت به عامه دانشجویان (میانگین ۵/۹۷) پایبندی بیشتری به رفتارهای مدنی دارند.

بررسی رابطه بین اشکال سرمایه اجتماعی (سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی و برون‌دانشگاهی) و رفتارهای مدنی (جدول ۱۵) بیانگر این است که برخورداری بیشتر از سرمایه اجتماعی با پایبندی بیشتر به رفتارهای مدنی همراه است. از این رو می‌توان پایبندی بیشتر اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری به رفتارهای مدنی را به میزان سرمایه اجتماعی بیشتر آن‌ها مرتبط دانست.

جدول ۱۵. شاخص پایبندی به رفتارهای مدنی و معرف‌های آن

Sig.	میانگین (۰-۱۰)	N	معرف‌های شاخص پایبندی به رفتار مدنی	
			اعضای کانون‌ها	عامه دانشجویان
۰/۰۱۰	۷/۲۶	۲۰۸	میزان رعایت قوانین و مقررات کشور	اعضای کانون‌ها
	۶/۷۶	۳۸۶		عامه دانشجویان
۰/۰۱۹	۷/۰۱	۲۱۰	میزان عمل به توصیه‌ها در مورد صرفه‌جویی در مصرف آب، انرژی	اعضای کانون‌ها
	۶/۵۲	۳۸۵		عامه دانشجویان
۰/۱۰۰	۶/۰۹	۲۱۰	رغبت برای پرداخت مالیات	اعضای کانون‌ها
	۵/۸۱	۳۸۳		عامه دانشجویان
۰/۷۴۷	۵/۰۰	۲۰۸	تمایل به عدم استفاده از اتومبیل شخصی	اعضای کانون‌ها
	۴/۹۲	۳۸۵		عامه دانشجویان
۰/۰۲۶	۶/۳۴	۲۱۴	شخص پایبندی به رفتارهای مدنی	اعضای کانون‌ها
	۵/۹۷	۳۸۶		عامه دانشجویان

جدول ۱۶. بررسی رابطه بین اشکال سرمایه اجتماعی و پابندی به رفتارهای مدنی

رابطه بین اشکال سرمایه اجتماعی و رفتارهای مدنی			
سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی و رفتارهای مدنی	سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی و رفتارهای مدنی		
۰/۲۹۹	۰/۲۹۹	ضریب همبستگی پیرسون	عامه دانشجویان
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	معنی‌داری	
۳۷۶	۳۷۶	حجم نمونه	
۰/۴۲۱	۰/۴۲۱	ضریب همبستگی پیرسون	اعضای کانون‌ها
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	معنی‌داری	
۲۰۰	۲۰۰	حجم نمونه	

۴-۱. گرایش به رفتارهای انحرافی

معرف‌های شاخص رفتارها و نگرش‌های انحرافی در جدول ۱۶ ارائه شده است. نتایج به‌دست آمده بیانگر این است که میزان گرایش دانشجویان به رفتارهای انحرافی (در دامنه ۱ تا ۴) کمتر از ۲ یعنی، در سطح پایین است و از این نظر تفاوتی بین عامه دانشجویان و اعضای کانون‌ها فرهنگی و هنری وجود ندارد. تنها در دو مؤلفه مصرف مشروبات الکلی و مصرف مواد مخدر عامه دانشجویان از میانگین‌های بالاتری نسبت به اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری برخوردارند.

بررسی رابطه بین اشکال سرمایه اجتماعی (سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی و برون‌دانشگاهی) و گرایش به رفتارهای انحرافی (جدول ۱۷) نیز بیانگر این است که سرمایه اجتماعی تنها در بین اعضای کانون‌ها با رفتارهای انحرافی رابطه دارد و در بین عامه دانشجویان این تأثیر قابل مشاهده نیست. به این معنی که در بین اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری دانشجویانی که از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردارند، گرایش کمتری به رفتارهای انحرافی داشته‌اند.

جدول ۱۷. توزیع پاسخگویان برحسب شاخص رفتارهای انحرافی و معرف‌های آن

Sig.	میانگین (۱-۴)	N	اصلاً		متوسط (درصد)	کم (درصد)	اصلاً (درصد)	
			زیاد (درصد)	زیاد (درصد)				
۰/۱۵۴	۲/۹۹	۲۱۷	۳۳/۲	۴۲/۴	۱۵/۲	۹/۲	اعضای کانون‌ها	داشتن دوستان سیگاری
	۲/۸۳	۳۸۷	۳۱/۳	۳۸/۸	۱۲/۷	۷/۳	عامه دانشجویان	
۰/۷۹۵	۱/۵۱	۲۱۸	۶/۹	۱۰/۶	۲۰/۷	۶۱/۸	اعضای کانون‌ها	مصرف سیگار
	۱/۶۲	۳۸۸	۹/۰	۷/۵	۲۰/۴	۶۳/۱	عامه دانشجویان	
۰/۴۶۳	۱/۵۱	۲۱۸	۷/۸	۸/۳	۱۱/۹	۷۲/۰	اعضای کانون‌ها	حضور در مجلسی که در آن مواد مخدر مصرف شود
	۱/۴۸	۳۸۹	۷/۷	۸/۵	۸/۵	۷۵/۳	عامه دانشجویان	
۰/۴۱۸	۲/۰۳	۲۱۸	۲۲/۵	۱۴/۲	۷/۳	۵۶/۰	اعضای کانون‌ها	حضور در مجلسی که در آن مشروبات الکلی مصرف شود
	۲/۱۲	۳۸۹	۲۸/۳	۱۰/۸	۶/۴	۵۴/۵	عامه دانشجویان	
۰/۰۱۲	۱/۰۶	۲۱۸	۰/۹	۰/۹	۲/۳	۹۵/۹	اعضای کانون‌ها	مصرف مواد مخدر
	۱/۱۶	۳۸۷	۱/۸	۳/۴	۴/۷	۹۰/۲	عامه دانشجویان	
۰/۰۴۳	۱/۳۴	۲۱۸	۲/۸	۸/۳	۹/۶	۷۹/۴	اعضای کانون‌ها	مصرف مشروبات الکلی
	۱/۴۹	۳۸۹	۴/۹	۱۲/۶	۱۰/۰	۷۲/۵	عامه دانشجویان	
۰/۶۳۳	۱/۷۴	۲۱۸	۳/۲	۲۱/۷	۷۰/۵	۴/۶	اعضای کانون‌ها	شاخص رفتارهای انحرافی
	۱/۷۸	۳۸۹	۶/۲	۲۳/۱	۵۸/۵	۱۲/۲	عامه دانشجویان	

جدول ۱۸. بررسی رابطه بین اشکال سرمایه اجتماعی و گرایش به رفتارهای انحرافی

اشکال سرمایه اجتماعی		ضریب همبستگی پیرسون	
آزمون رابطه بین سرمایه اجتماعی برون دانشگاهی و گرایش به رفتارهای انحرافی	آزمون رابطه بین سرمایه اجتماعی درون دانشگاهی و گرایش به رفتارهای انحرافی		
-۰/۶۷	۰/۰۰۰	معنی داری	عامه دانشجویان
۰/۱۹۵	۰/۹۹۹	حجم نمونه	
۳۷۷	۳۶۹	ضریب همبستگی پیرسون	اعضای کانون‌ها
-۰/۳۱۳	-۰/۱۹۵	معنی داری	
۰/۰۰۰	۰/۰۰۵	حجم نمونه	
۲۰۶	۲۰۵		

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

در یک دهه اخیر مجموعه‌هایی جدید با نام کانون‌های فرهنگی و هنری در دانشگاه‌های سراسر کشور ظاهر شدند و به سرعت رشد کردند و بخش قابل توجهی از دانشجویان را به خود

جذب کردند و باعث بالا رفتن گستره و سطح فعالیت‌های فرهنگی و هنری در برخی دانشگاه‌ها شدند. در این مقاله تلاش شده یکی از کارکردهای مورد انتظار این مجموعه‌ها، یعنی افزایش سرمایه اجتماعی دانشجویان، مورد مطالعه قرار گیرد. برای این امر و با هدف فراهم کردن زمینه مقایسه‌ای، دانشجویان دانشگاه تهران به عنوان جامعه معیار (کنترل) در نظر گرفته شدند و در گام نخست سطح سرمایه اجتماعی اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری دانشگاه‌های واقع در شهر تهران با سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران مورد مقایسه قرار گرفت. در گام دوم و به منظور بررسی پیامدهای مثبت سرمایه اجتماعی، تأثیر سرمایه اجتماعی دانشجویان (هر دو گروه) بر پایداری آن‌ها به رفتارهای مدنی و دوری گزیدن آن‌ها از رفتارهای انحرافی مورد بررسی قرار گرفت. در این گام، سرمایه اجتماعی در سطح خرد، یعنی سطح فردی، مطرح نظر بود.

در بخش نظری این مقاله اشاره شد که مفهوم پردازی سرمایه اجتماعی عمدتاً مرهون مطالعات بوردیو، کلمن، فوکویاما، نان لین و پاتنام بوده است. کاربرد سرمایه اجتماعی نزد بوردیو بر این درک استوار است که افراد چگونه با سرمایه‌گذاری بر روابط گروهی وضعیت اقتصادی خود را در یک فضای اجتماعی سلسله‌مراتبی (جامعه سرمایه‌داری) بهبود می‌بخشند. به‌زعم نابرابری و رقابت بر سر منابع نه تنها میان طبقات و گروه‌های ممتاز در جامعه، بلکه در درون گروه‌ها و در میان افراد نیز جریان دارد و لذا سرمایه اجتماعی از نظر بوردیو ابزاری است که وضعیت گروه و در نتیجه فرد را باز تولید می‌کند. از این جهت می‌توان رویکرد او را ابزاری و نهایتاً فردگرایانه نامید. در این مقاله قصد نداشتیم سرمایه اجتماعی را از منظر تحلیل طبقاتی و کشمکش مورد مطالعه قرار دهیم و لذا از نظریه بوردیو استفاده نشد. به نظر می‌رسد چنانچه می‌خواستیم به‌طور خاص تعامل کانون‌ها با مدیریت فرهنگی دانشگاه را مورد مطالعه قرار دهیم، از منظر مفهوم سرمایه فرهنگی و «خشونت نمادین» بوردیو بهتر می‌شد آن را مورد بررسی قرار داد. به‌ویژه این‌که مدیریت‌های فرهنگی دانشگاه‌ها در چند سال اخیر محدودیت‌های زیادی را بر کانون‌ها تحمیل کرده‌اند. اما در این پژوهش سرمایه اجتماعی را مفهومی وسیع‌تر در نظر گرفتیم که رابطه کانون‌ها با مدیریت فرهنگی دانشگاه‌ها یکی از ابعاد آن بود.

اگر از منظر نان لین بنگریم، می‌توان گفت کانون‌های فرهنگی و هنری افراد را در «موقعیت‌های شبکه‌ای» خاصی قرار می‌دهند که «منابع ارتباط» یا به عبارتی «دارایی ارتباطی» آن‌ها را افزایش می‌دهند. اما مباحث لین صرفاً بر منافع فردی سرمایه اجتماعی متمرکز است و سرمایه اجتماعی را در درجه اول امری فردی می‌داند که افراد با انگیزه کسب سود برای خود اقدام به سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی می‌کنند. هرچند می‌توان نشان داد که بخش قابل توجهی از سرمایه اجتماعی دانشجویان و اعضای کانون‌ها در راستای منافع فردی آن‌ها سوگیری

شده است اما از آنجا که در این پژوهش منافع عمومی سرمایه عمومی مدنظر بوده کمتر از نظریه سرمایه اجتماعی لین بهره گرفته شده است.

چنانچه از منظر کلین به مقوله سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان و اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری بنگریم، می‌توان گفت اساساً دانشگاه از طریق فراهم کردن کانال‌های ارتباطی گسترده و تعهدات و انتظارات متقابل برای دانشگاهیان بستر مناسبی را برای شکل‌گیری سرمایه اجتماعی فراهم می‌کند و در این میان تشکلهای دانشجویی و کانون‌های فرهنگی و هنری نقش مهمی در این راستا ایفا می‌کنند. اما کلین در چارچوب نظریه انتخاب عقلانی از مفهوم سرمایه اجتماعی سخن می‌گوید و آن را بخشی از ساختار اجتماعی می‌داند که به کنشگر اجازه می‌دهد با استفاده از آن به منافع خود دست یابد. اما این منظر مخالف منظر ما به سرمایه اجتماعی است که آن را در ارتباط با منافع عمومی قرار می‌دهیم نه در جهت منافع شخصی. موضع ما نسبت به سرمایه اجتماعی بیشتر شبیه نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام است. هرچند تعریف پاتنام از سرمایه اجتماعی شبیه تعریف کلین است اما وی تمرکز خود را بر منافع خارجی و بهره‌های عمومی سرمایه اجتماعی قرار می‌دهد.

برای عملیاتی‌سازی این مفهوم از تعریف مورد نظر استون (۲۰۰۱) که سرمایه اجتماعی را دارای دو بعد کمی (شبکه روابط) و کیفی (اعتماد و همیاری) می‌داند، بهره گرفته شد. همچنین در این جا برای مفهوم اعتماد دو بعد اعتماد اجتماعی و اعتماد نهادی (اعتماد به نهادهای دولتی) در نظر گرفته شد. به منظور سنجش دقیق‌تر سرمایه اجتماعی دانشجویان، سرمایه اجتماعی به دو شاخه درون‌دانشگاهی و برون‌دانشگاهی تقسیم شد. سرمایه اجتماعی درون‌دانشگاهی شامل مؤلفه‌های شبکه روابط در درون دانشگاه، اعتماد به بخش‌های مختلف دانشگاه و همیاری در سطح دانشگاه می‌شود و سرمایه اجتماعی برون‌دانشگاهی شامل شبکه روابط در بیرون دانشگاه، اعتماد به جامعه و نهادهای دولتی (حکومت)، و همیاری تعمیم یافته می‌شود.

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری دانشجویان بیشتر از سرمایه اجتماعی جامعه معیار (دانشجویان دانشگاه تهران) است. یعنی اعضای کانون‌های فرهنگی هنری جدای از عضویت در کانون‌ها، با دیگر تشکلهای دانشجویی در دانشگاه و نیز با اساتید و دانشجویان مقاطع تحصیلی دیگر ارتباط بیشتری دارند و در برنامه‌های دانشگاه بیشتر شرکت می‌کنند، حتی با دیگر دانشگاه‌ها و مؤسسات مرتبط با رشته تحصیلی آن‌ها ارتباط بیشتری دارند. این بدان معنی است که کانون‌های فرهنگی و هنری در دانشگاه‌ها توانسته‌اند زمینه‌ای فراهم کنند تا افراد فعال در آن‌ها شبکه ارتباطات خود را گسترش دهند و با جامعه ارتباط گسترده‌تری برقرار کنند. همچنین اعضای کانون‌ها در مقایسه با جامعه

معیار مردم را بیشتر قابل اعتماد می‌دانند و نیز به روزنامه‌ها به عنوان یکی از رکن‌های جامعه مدنی اعتماد بیشتری دارند. البته اعتماد اعضای کانون‌های فرهنگی هنری به مدیریت فرهنگی دانشگاه‌ها و اساساً اعتماد آن‌ها به نهادهای دولتی و حکومتی در مقایسه با جامعه معیار بیشتر نیست. به بیان دیگر هرچند عضویت در کانون‌ها توانسته شبکه روابط اجتماعی افراد را گسترش دهد اما اعتماد آن‌ها به نهادهای دولتی و حکومتی را افزایش نداده است. به عبارت دیگر، تعلق به پایگاه اجتماعی و اقتصادی بالا و عضویت در کانون‌ها، به اتفاق هم، بر شدت بی‌اعتمادی نهادی (و به عبارتی سیاسی) افزوده است. البته یافته‌های حاصل از مشاهده نگارندگان این نوشتار حکایت از دودستگی نسبی بین فعالین کانون‌ها در این زمینه دارد. به عبارت دیگر، بخش کمتری از کانون‌ها که عمدتاً رویکردی مذهبی دارند به‌ویژه نسبت به مدیریت فرهنگی دانشگاه‌ها و بالطبع مدیریت فرهنگی و سیاسی کشور نگرش مثبتی دارند و به‌طور ضمنی حمایت خود را از آن اعلام می‌کنند. در مقابل، بخش بیشتری از کانون‌ها که عمدتاً رویکردی هنری یا «دگراندیشانه» دارند به مدیریت فرهنگی دانشگاه و بالطبع به مدیریت سیاسی و فرهنگی کشور اعتماد کمی دارند. این امر در شرایط چند سال گذشته که مدیریت‌های فرهنگی دانشگاه‌ها فشارهای زیادی را در جهت محدودسازی فعالیت‌های کانون‌های فرهنگی و هنری بر این کانون‌ها وارد ساخته‌اند طبیعی به نظر می‌رسد.

یکی از یافته‌های قابل توجه این پژوهش در ارتباط با تأثیر عضویت دختران در کانون‌ها بر افزایش سرمایه اجتماعی آن‌ها است. یعنی، در حالی که در جامعه معیار پسران در مقایسه با دختران از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردار هستند، اما دختران و پسرانی که عضو کانون‌ها هستند از سرمایه اجتماعی درون دانشگاهی و برون‌دانشگاهی برابری برخوردارند. به عبارت دیگر، عضویت دختران در کانون‌ها باعث شده تا سرمایه اجتماعی آن‌ها (به جز عضویت‌شان در کانون‌ها) به‌طور قابل ملاحظه‌ای افزایش یابد به طوری که سرمایه اجتماعی دانشجویان دختر غیرعضو در کانون‌ها کمتر از سرمایه اجتماعی پسران (عضو و غیرعضو کانون‌ها) است اما سرمایه اجتماعی دانشجویان دختر عضو کانون‌ها از سرمایه اجتماعی پسران غیرعضو کانون‌ها بیشتر و برابر سرمایه اجتماعی پسران عضو کانون‌ها است.

همچنین یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که سرمایه اجتماعی تأثیری مثبت بر پایبندی فرد به رفتارهای مدنی دارد و از فروافتادن فرد به رفتارهای انحرافی می‌کاهد. به بیان دیگر هرچه سرمایه اجتماعی فرد بیشتر باشد پایبندی وی به رفتارهای مدنی بیشتر است. البته شدت این تأثیر در بین اعضای کانون‌ها بیشتر از شدت این تأثیر در بین عامه دانشجویان است. به نظر می‌رسد این امر نشان‌دهنده آن باشد که عضویت در کانون بستر مناسبی را فراهم می‌کند تا

سرمایه اجتماعی به‌طور مؤثرتری به رفتارهای مدنی منجر شود. همچنین در حالی‌که در بین عامه دانشجویان، سرمایه اجتماعی) دانشجویان به کاهش رفتارهای انحرافی آنها منجر نمی‌شود، در بین اعضای کانون‌ها سرمایه اجتماعی اعضا باعث کاهش رفتارهای انحرافی آنها می‌شود. در این جا هم به نظر می‌رسد عضویت در کانون بستر مناسبی را فراهم می‌کند تا سرمایه اجتماعی به‌طور مؤثری به کاهش رفتارهای انحرافی منجر شود. به این ترتیب، این نتایج نشان‌دهنده این است که سرمایه اجتماعی ایجاد شده در کانون‌های فرهنگی و هنری فقط در راستای منافع شخصی افراد نیست بلکه تا حد زیادی (هرچند نه تماماً) معطوف به منافع عمومی است منجر به تقویت رفتارهای مدنی در جامعه و کاهش آسیب‌های اجتماعی می‌شود.

منابع

- بوردیو، پیر (۱۳۸۱) *نظریه کنش*، ترجمه مرتضی مردیها، چاپ دوم، تهران: انتشارات نقش و نگار.
- پاتنام، روبرت (۱۳۸۴) *دمکراسی و سنت‌های مدنی*، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور
- پیران، پرویز (۱۳۷۷) *شهر شهروندمدار، طرح شهردار مدرسه؛ پیش به سوی مشارکت‌های اجتماعی در حیطه‌های رسمی، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، مرداد و شهریور، شماره ۱۳۱-۱۳۴.*
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۲) *بررسی مقدماتی کاربرد نظریه سرمایه اجتماعی در تحلیل وضعیت تأمین اجتماعی در ایران*، مؤسسه مالی پژوهشی تأمین اجتماعی.
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۲) *بررسی نقش سرمایه اجتماعی در کارایی شوراهای محلی در ایران*، وزارت کشور، استانداری فارس، دفتر امور اجتماعی و شوراها.
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۳) *سرمایه اجتماعی، اعتماد و دمکراسی*، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- توسلی، غلامعباس و ابوالفضل مرشدی (۱۳۸۶) *بررسی سطح دینداری و گرایش‌های دینی دانشجویان (مطالعه موردی دانشگاه صنعتی امیرکبیر)*، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره هفتم، شماره ۴.
- خیرالله‌پور، اکبر (۱۳۸۳) *بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر سلامت روانی با تأکید بر سرمایه اجتماعی* «مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی: دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جامعه‌شناسی.
- روشه، گی (۱۳۸۵) *تغییرات اجتماعی*، ترجمه منصور وثوقی، تهران: نشر نی.
- سراج‌زاده، سیدحسین و فاطمه جواهری (۱۳۸۰) *نگرش‌ها و رفتار دانشجویان*، دفتر مطالعات فرهنگی و برنامه‌ریزی اجتماعی وزارت علوم تحقیقات و فناوری.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۸۰) *عقلانیت و آینده توسعه یافتگی ایران*، تهران: مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۰) *توانمندی‌ها و شایستگی‌های کانونی دانش‌آموختگان آموزش عالی*، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، منتشر نشده.
- عبداللهی، محمد (۱۳۷۷) *مفهوم توسعه اجتماعی، مجله توسعه اجتماعی*، شماره اسفندماه.

- عظیمی، حسین (۱۳۷۸) *مدارهای توسعه نیافتگی در ایران*، تهران: سازمان مدیریت صنعتی.
- فیروزآبادی، سیداحمد (۱۳۸۴) *بررسی سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران*، پایان‌نامه مقطع دکتری، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، راهنما: ناطق‌پور، محمدجواد.
- قانع‌راد، محمدمین (۱۳۸۵) *تعاملات و ارتباطات در جامعه علمی؛ بررسی موردی در رشته علوم اجتماعی*، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷) *بنیادهای نظری اجتماعی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- گزارش‌های اولین (۱۳۷۸) و دومین (۱۳۸۳) همایش فعالین کانون‌های فرهنگی دانشجویان سراسر کشور، اداره کل فرهنگی وزارت علوم تحقیقات و فناوری.
- محسنی تیریزی، علیرضا (۱۳۸۰) *آسیب‌شناسی اجتماعی جوانان؛ بررسی انزوای ارزشی (بیگانگی فرهنگی) و مشارکت فرهنگی در محیط‌های دانشجویی کشور*، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی.
- مرجایی، سیدهادی (۱۳۸۳) *سنجش و بررسی سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه‌ها*، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی.
- مرشدی، ابوالفضل (۱۳۸۷) *آسیب‌شناسی اجتماعی دانشگاه: مطالعه موردی دانشگاه صنعتی امیرکبیر تهران*، ارائه‌شده در همایش ملی آسیب‌شناسی جوانان، دانشگاه شیراز، ۲۴-۲۵ اردیبهشت ۸۷.
- ملاحسنی، حسین (۱۳۸۱) *بررسی رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع دینداری در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان*، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، راهنما: نیک‌پی، امیر.
- موسوی خامنه، مرضیه (۱۳۸۳) *سرمایه اجتماعی و سلوک اجتماعی (پیامدهای مدنی سرمایه اجتماعی در مدارس)*، پایان‌نامه مقطع دکتری، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، راهنما: توسلی، غلامعباس.
- میرسندسی، سیدمحمد (۱۳۸۳) *مطالعه میزان و انواع دینداری دانشجویان*، پایان‌نامه مقطع دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.
- میری، سمیه (۱۳۸۵) *بررسی شکاف اجتماعی میان دانشجویان و نخبگان فکری*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه الزهراء، راهنما: محمدمین قانع‌راد.

- Bourdieu, P. And J.C. Passeron (1977) *Reproduction In Education, Society And Culture*, London: Sage
- Coleman, J. (1988) "Social Capital In The Creation Of Human Capital", *American Journal Of Sociology*, 94 (Supplement), Pp: S95-S120.
- Lin, N. (1999) "Building A Network Theory Of Social Capital" Pp. 3-30 *In Social Capital: Theory And Research*, N. Lin. K. Cook And R.S. Burt (Eds.) New York: Aldine De Gruyere
- Lin, N. (2001) *Social Capital: A Theory Of Social Structure And Action*, Uk: Cambridge University Press.

- Portes, A. (1998), *Social Capital Its Origins And Applications In Modom Sociology*, Annual Review Of Sociology, Vol.24, PP. 1-24.
- Putnam, R. (1995 B) "Tuning In, Tuning Out: *The Strange Disappearance Of Social Capital In America*", Political Science And Politics, Vol. 27(4): 664-683.
- Putnam, R. (1999) "The Prosperous Community: *Social Capital And Public Life*", [Http://www.prospect.org/archives/13/13 Putn. Html](http://www.prospect.org/archives/13/13/putn.html).
- Putnam, R. (2000) *Social Capital: Measurement And Consequences* Kennedy School Of Government, Harvard University. [Http://www.oecd.org/cer/Obj I](http://www.oecd.org/cer/obj1)
- Putnam, R. And K.A. Goss (2002) "Introduction" In *Democracies In Flux: The Evaluation Of Social Capital In Contemporary Socially*, R. Putnam (Ed.) Oxford University Presses.
- Stone Huges, J. (2001) "Sustaining Communities: An Empirical Investigation Of Social Capital In Regional Australia." Paper Presented To SEGRA 2001 Fifth National Conference. 10-12 September 2001 Townsville.

ابوالفضل مرشدی، دانشجوی دکتری دانشگاه تهران است (نویسنده مسئول).

a.morshedi@ut.ac.ir

حامد شیری، دانشجوی دکتری دانشگاه اصفهان است.